

Vjeran Katunarić WEBROVA »DESNICA« IN »LEVICA«

V pričujočem prispevku je proučeno sprejemanje Webrove sociologije v okvirih funkcionalistične in kritične teorije. V okviru prve so kritično analizirane in ocenjene Parsonsonove in Luhmannove interpretacije Webra, v okviru druge pa Horkheimerjeve, Neumannove, Marcusejeve in Habermasove. Avtor zaključuje, da Webrovi koncepti moči, birokracije, racionalnosti in teleološke razlage še vedno vztrajajo kot »končna meja«, vključno z Webrovo refleksijo vloge intelektualca v svetu masificirane in kontrolirane družbe. Niti neopozitivistična, niti neomarksistična stran nista resno ogrozili Webrove ostre omejitve obeh; epistemskih in praktičnih možnosti za moderno družbeno teorijo oziroma nekatere ambicije te teorije, da bi se približala izvornemu svetu izza tržne ekonomije, birokratske države in samozanašujočega se intelektualca.

The ways od adopting Weberian sociology within functionalism and critical theory are examined. Within first, Parsons and Luhmann's, and within latter Horkheimer, Neumann, Marcuse, and Habermas interpretations of Weber are critically analysed and evaluated. The author concludes that Weberian concepts of power, bureaucracy, rationality, and teleonomic explanation still persist as a »final frontier«, including Weber's reflections upon the role of intellectual in the world of massified and controlled society. His strict limitation of both epistemic and practical possibilities of modern social theory, i.e. some of ist ambitions to approach to a virtual world beyond market economy, bureaucratic state, and self-reliant intellectual, is not seriously challenged yet neither on neopositivist nor neomarxist side.

Webrova idealno tipska metoda, instrumentalna in vrednostna racionalnost, sistemska teorija, Parsons, kritična teorija, frankfurtska šola.

Weber vse bolj postaja »najmodernejši« avtor sociološke klasike, vse bolj se ga sprejema, čita, ceni in se ga ima za aktualnega, medtem ko je bilo na začetku povsem drugače. Webrovo delo je bilo v času njegovega življenja in nekaj desetletij po njegovi smrti malo znano zunaj Nemčije. Zanimivo je tudi to, da je bil Weber v času Durkheimovega življenja komaj znan v Franciji. Durkheim je urejal časopis *Annee sociologique*, v katerem je bilo do tedaj edino objavljeno Webrovo delo **Protestantska etika in duh kapitalizma** le mimogrede omenjeno in pravzaprav spregledano (Tiryakian, 1966). Weber pa, ki je v istem času urejal časopis *Archiv für Sozialwissenschaften*, je ignoriral Durkheima. Težko je reči, kdo je »prvi začel« s takšno prakso, toda detajl – ki kaže tako na znane poteze francosko-nemškega rivalstva v kulturi in politiki kot na avtoritarne poteze velikih avtorjev – odkriva tudi značilen odnos do Webrovega dela: začetno odbijanje, počasno recepcijo in težnjo k podcenjevanju v odnosu do druge sociološke klasike. Na primer, v ameriški postklasični sociologiji, med dvajsetimi in štiridesetimi leti, je bil Simmel najpogosteje citiran evropski klasik in takoj za njim Durkheim, medtem ko Weber ni bil niti omenjen. Za Webrovo recepcijo in popularnost v ZDA ima največ zaslug Parsons. On je napisal o Webru disertacijo in ga ocenil za najpomembnejšega evropskega sociologa. Pozneje sta Gerth in Mills prevedla del Webrovega dela v angleščino in to je bil pravi vstop Webra v ameriško sociologijo.

V jugoslovanski sociologiji se že dvajset let ponavlja podobna stvar (Blažević, 1988). Recepcija Webra je bila dolgo ovirana z dogmatsko koncepcijo »meščanske« in »marksistične sociologije«. Webra so na stereotipen način uvrščali v »meščansko sociologijo«, kar je avtomatsko predstavljalo diskvalifikacijo in životarjenje v senci Marxove teorije družbe. Na začetku osemdesetih let se je položaj bistveno spremenil, ne le pri nas temveč v vsej vzhodnoevropski sociologiji. Weber postaja nenavadno zanimiv za marksiste. Posebno avtorji, ki se ukvarjajo s proučevanjem socialne strukture in strukture moči v socialističnih deželah, začenjajo govoriti o Webru kot o avtorju, ki je pomembnejši od Marxa (Zaslavski, 1985; Marcuse in Fischer, 1990). Pravzaprav se uresničuje staro predvidevanje, katerega avtor je nemški filozof in teolog Ernst Troeltsch. On je še leta 1922. uvrstil Webra med »marksistične sociologe«. Pojasnjuje, da gre za sociologijo, ki je Heglovo dialektično metodo preoblikovala v realistični in empirični historicizem. Pravzaprav »je takšna sociologija zelo pomembno pomožno sredstvo celotne zgodovinske znanosti in obstojno komparativno stališče, ki razsvetljuje polnost zgodovinskega, pri čemer sama ni nikakršna zgodovina niti univerzalna« (Troeltsch, 1922, 374).

V Troeltschevi razlagi je nekaj usodne resničnosti. Weber je postal za marksizem kot znanstveno teorijo in politično ideologijo neke vrste sekularizator: tisti, ki univerzalistično idejo, kot je marksistična, postavlja v relativne okvire in ji daje določen depresivni občutek realizma. Socializem je pač bil hiperbirokratizirana družba. To je ugotovitev, ki jo je Weber izpovedal že na podlagi branja prvega boljševističnega tiska.

Postavlja se vprašanje, zakaj je Weber »preživel« Marxa in bil vendarle tako dolgo zanemaren? Če izvzamemo akademske okoliščine kot v ameriškem primeru ter ideološke in politične okoliščine kot v vzhodnoevropskem primeru, preostanejo dejavniki, ki izhajajo iz Webrovega dela samega. To ni delo niti avtor, ki privlači na prvi pogled, kot Durkheim in še bolj Marx. Webrove razlage nisom niti malo zapeljive. Tu je malo eksplicitnih in golih trditvev, nič se ne stavi na eno karto – lakonsko formulacijo ali parolo. To je analitično čtivo, večslojno in obširno, slediti načinu izpeljave sodb je zapleteno in naporno. Ampak trud se še kako izplača. S potrpežljivim in pazljivim, ponavljajočim branjem pridemo do sklepa, da gre za delo, ki temelji na zelo trdnih in daljnosežnih argumentih.

Ob tem se Webrova argumentacija ni otresla dvosmiselnosti, kar omogoča, da se današnji interpretivni proces po sledi Webra podvaja na to, kar bomo v nadaljevanju imenovali Webrovo »desnico« in »levico«. Predvsem njegova **idealnotipska metoda** predstavlja »dvorezen meč«. Na eni strani Weber izraža epistemološko skromnost s tem, ko opozarja, da njegovi analitični pojmi po pravilu ne ustrezajo realnim družbenim pojavom. Tudi njegove generalizacije so strogo pogojne, omejene s komparativnimi in tipološkimi preseki, a kot neokantovec upošteva zgodovinsko singularnost družbenih pojavov. Na drugi strani pa njegove široke rekonstrukcije svetovnih religij, tipov gospodarstva, birokratskih držav in lokalnih uprav sugerirajo evolucionistične sklepe. Takšni sklepi se preprosto vsiljujejo tedaj, ko Weber finalizira svoja preučevanja o odnosu med trgom in regulativnimi mehanizmi ali odnosu med birokracijo in demokracijo (Weber, 1978). Gospodarski in politični sistemi dvajsetega stoletja so se razvijali v zares »ozkih prehodih« med polarnostjo čistega trga in čistega etatizma – vendar systemske divergence končno odstopajo prostor systemskim kovergencam (med tržnim Zahodom in birokratskim Vzhodom).

Na kratko, gre za dvosmiselni odnos med teorijo in empirijo v družbeni znanosti. Webrovi »idealni tipi« so metodološke konstrukcije, a tudi impliciten izraz kritike, tj. nemožnosti obstajanja **ekstremnih** (»čistih«) oblik gospodarstva in politične organizacije.

Zato tudi konvencionalne kritike Webrovih pojmov morda niso povsem na mestu. To velja za pripombe, ki govore, da je Weber zanemaril neformalno sfero organizacije, precenil pomembnost znanja za vodenje administrativnih opravil, precenil učinkovitost birokracije, da je njegov pojem birokracije preblizu vzoru pruskega vojaškega aparata itd. (Haralambos, 1989). Podobno mu je mogoče očitati glede na koncepcijo etničnih skupin in narodov, da je zanemaril različne izvore konstituiranja narodov in jih vse poskušal razlagati s konvencionalnostjo oziroma kot »pseudoskupnosti« (nezmožnost obnavljanja ekonomskih razmer solidarizma v modernih družbah). Vse take pripombe držijo pod pogojem, da se njihov domet omeji na tipološke, subglobalne variacije. Ne morejo pa postaviti pod vprašaj osnov modernega družbenega reda – to je mehanizmov birokratske uprave, trga in mej (naknadno konstruiranih) nacionalnih držav, ki sekajo družbo podolgem in počez. To so mehanizmi notranjega drobljenja in masifikacije družbe ter zunanjega distanciranja in segmentiranja, delitve notranjega in zunanjega sveta (Katunarić, 1988).

Webrova teoretična dvosmiselnost je tudi etična. Pri tem gre za intelektualni patos, v katerem posreduje politika. Weber – teoretik je pesimist, kafkovski prerok birokratskega totalitarizma. Weber – politik, socialdemokrat in kulturni nacionalist je individualni optimist, tisti, ki veruje, da demokracija lahko zdrži v boju proti apetitu birokratske države in tisti, ki verjame, da se nacionalna kultura lahko izogne vsesplošni racionalizaciji in unifikaciji, ki ju vsiljuje kapitalizem.

S tega vidika je mogoče opazovati interpretativni proces v moderni sociologiji po sledih Webra v luči intelektualno – politične ambivalentnosti, značilne še za Heglove naslednike. Namreč, govoriti je mogoče tako o Webrovi »desnici« kot »levici«. Jasno, da so to pogojni termini, v izvajanje jih uvajam iz dveh razlogov. Prvič zato, ker iz Webra danes in že od tridesetih let tega stoletja izhajajo družbeni teoretiki različnih, pa celo nasprotnih provenienc; eni ga kooptirajo v funkcionalizem, drugi v marksizem oziroma kritično teorijo. Drugič, videti je, da Weber – čeprav teoretični pesimist glede na prihodnost demokracije – ostaja edini teoretik (dobesedno) po Marxu, ki je jasno, nedvoumno in prepričljivo določil meje moderne družbe – čeprav za temi mejami ni mogoče zaslutiti nikakršnega novega horizonta. Nekateri avtorji z Webrove »levici« ga vseeno poskušajo zaslutiti. Z eno besedo, recepcijo Webrove teoretične zapuščine opazujem v optiki »desnice« in »levice« zato, ker takšni epiteti pripadajo samo zares velikim umom, primerljivim z Heglom.

Webrova »desnica«

Kot ima Parsons največ zaslug za vračanje Webra iz pozabe, ima največ zaslug tudi za določeno nevtralizacijo Webrovega dela, njegove večdimenzionalnosti in dvosmiselnosti. Namreč Parsons je Webra v veliki meri »durkheimiziral«, prevedel v teoretika, čigar široke komparativno-zgodovinske študije so bile podlaga za izpopolnjevanje splošne sheme družbenega sistema kot sistema za vzdrževanje ravnotežja med konstitutivnimi deli: osebnostjo, biološko adaptacijo in kulturo. Weber je, tako rekoč, eden od Parsonsove »svete

trojice« (Durkheim – Weber – Freud), a je razkosan in reintegriran na način, ki ustreza Parsonsovi teoriji sistema, pravzaprav hiperkonceptualizirani teoriji, v kateri je mogoče najti tudi mnogo »preoblečenih« Webrovih terminov – najeklatantnejši je primer »akcije« (Handlung) – ki jih Parsons, podobno kot mnogi drugi moderni avtorji, vključno z avtorji z Webrove »levice«, sploh ne prevaja nazaj v Webrove termine, niti česa takega nima za svojo dolžnost (Parsons, 1951, 1969, 1971).

O Parsonsovi interpretaciji Webra so že napisane temeljite kritike (Martindale, 1960; Bendix, 1971, 1978; Mitzman, 1970; Roth, 1978) in na tem mestu jih bom le povzel ter dodal še eno svojo kritično pripombo. Kritiki Parsonsa, ki so očitno tudi sami webrovci, poudarjajo Webrove preokupacije s fenomenični moči, političnih gibanj in njihovih kontigenc, medtem ko je Parsons Webra vnesel v Durkheimovo paradigmo, ki je organicistična in antiindividualistična. Parsonsu najbolj očitajo, da je Webrov ključni pojem »Herrschaft« (vladavina) prevedel kot »imperativno koordinacijo« in ne preprosto kot »dominacijo«, zaradi česar je sam fenomen teoretično in praktično veliko bolj problematičen kot nevtralen funkcionalistični izraz »koordinacija«. Končno kritiki kažejo na to, da je bil Weber v svojih poznih delih nagnjen k raziskovanju in potrjevanju vrednostnih osnov družbe z namenom, da bi jo integriral. Veliko bolj je problematiziral racionalno osnovo dominacije in s tem v zvezi nadaljeval Nietzschejevo kritiko modernega reda kot reda, katerega mehanizmi ogrožajo integriteto individuuma.

Na tem mestu bi dodal še eno pripombo in hkrati načel problem interpretacije, ki je skupen ne samo Parsonsu oziroma Webrovi »desnici«, ampak tudi Webrovi »levici«, pa tudi Webru samemu. Po mojem mišljenju gre za ključno, a tudi najslabše obdelano točko Webrove teorije družbenega delovanja in osnov družbenega reda, to je za problem dveh tipov »racionalnosti«. Parsons Webru zameri (Parsons, 1969, 1000), da »ne loči evaluacijskih in osnovnih aspektov«. Očitno gre spet za namerno ali nenamerno idealnotipsko »napako« (in ugovor, ki se nanaša na idealnotipsko fikcijo). Parsons opaža, da Weber ni, na primer, upošteval vpliva »kulturnih obrazcev« v afektivnih orientacijah, ki so pogosto simbolično izražene, za kar zahtevajo določeno kulturno upravičenost. To je načelno opravičena pripomba. Toda Parsons hkrati posveča preveč pozornosti **normativističnim** aspektom kulture. Družbeno delovanje zahteva stabilne obrazce oziroma reference, ker jih povsod ritualizira. A evaluacija je kot kulturno dejanje sama po sebi problematična oziroma dubiozna. Izhajajoč iz normativistične funkcije kulture, tj. njenih (samo)integrativnih pomenov, je Parsons postavil pod vprašaj evaluacijsko, tj. kulturno razsežnost »kulture«.

A tudi Weber je zapletel problem s svojo lakonsko formulacijo ter ločevanjem instrumentalne in vrednostne racionalnosti. Tu se pomeni mešajo. Mešajo se najprej ravni (individualno – kolektivno, določena napetost, pa tudi protislovje med obojim v oceni sredstev in ciljev delovanja); drugič implikacije (do kod sežejo vrednostne osnove motivacije družbenega delovanja, kadar se na primer končajo in prehajajo v čisti avtomatizem – in ali je to sploh mogoče?); in tretjič konfluenta (mešanje monološkega in dialoškega diskurza: v politiki (demokraciji) in kulturi (inherentna protislovnost spoznavnih, moralnih in estetskih kategorij, kar pripada par excellence diskurzivni evaluaciji)). Jasno, da v tipiziranih obrazcih družbenega delovanja odpadejo mnogi aspekti evaluacije (na primer vsi fenomeni **množičnega** delovanja v politiki in kulturi ter na splošno avtoritarni obrazci interakcije in komunikacije). A ostati samo pri tem, deproblematizirati odnos med kulturo in

družbo, prav zares pomeni ostati na premisah zastarelega durkheimovskega pozitivizma in realizma.

V svojih poznih delih (Parsons, 1971) se Parsons vrača k problemu dominacije in vidi osnovno napetost med kulturo in družbo. S pojasnjevanjem osnov legitimnosti in načina funkcioniranja družbenega reda v ZDA postavlja vprašanje **dominacije** države in velikih podjetjih ter ugotavlja, da je socialna motivacija v ameriški družbi vzpostavljena in uspešna, da pa legitimnost institucij ostaja še naprej problematična. To se nanaša na diskrepanco med načeli enakih možnosti, zajamčenih v »Bill of Rights« in efektivnimi načeli socialne stratifikacije, ki realno producirajo družbeno neenakost – in to trajno. Kot da je tukaj Parsons premaknil svoj pogled »v levo«. Nekje celo zapiše, da je »Bill of Rights« neke vrste »peklenski stroj« v ameriški družbi, ker ga po pravilu aktivirajo skupine, ki so nezadovoljne s svojim družbenim položajem. S to ugotovitvijo je, po mojem mnenju, odprta znana razprava o problemu **legitimacije**, ki se v okviru družbenih znanosti odvija do danes. Parsons je pustil problem nerešen. Sicer pa ga niti ni mogel rešiti v okviru lastne teorije družbenega sistema, je pa sam podtaknil »levo« reproblematizacijo fenomena dominacije. To je tudi točka, ki kaže, da je v sociologiji in družbeni znanosti na splošno težko zavzeti ortodoksna stališča – vendar je to že tudi politični fenomen sodobnosti. Glede na sociološko teorijo pa to predvsem kaže, da sta bila Webrov sum in dvosmiselnost upravičena.

Isti problem izpostavi tudi sodobni naslednik Parsonsa Niklas Luhmann (1981; 1985). V nasprotju s Parsonsom opaža, da se Weber ni toliko motil v implikacijah vrednostnih sodb v vseh oblikah družbenega delovanja – ker je trdil, da ljudje vedno izbirajo med različnimi vrednostnimi orientacijami – kot v silogističnem absolutiranju vrednostnega problema. Enkrat izbrane vrednostne sodbe namreč vključujejo dodatne vrednostne sodbe, kar problem zapleta in ga dela na tej ravni nerešljivega. Luhmann meni, da se vrednostna orientacija akterja (posameznika) zožuje in v perspektivi nevtralizira glede na konstalacijo vzrokov in učinkov. Torej pridemo do smithovsko-heglovskega paradoksa – »nevidne roke«, oziroma »zvijačnosti uma«. Weber je menil, da so rezultante interakcije množice individualnih delovanj načeloma nepredvidljive in v skrajni točki iracionalne. Danes se ta problem artikulira v trenju med dvema teorijama – teorije »racionalnega izbora« (rezultat kompleksnih delovanj je vedno racionalen z vidika posameznikov, ki v njih sodelujejo) in teorije »kolektivne identitete« (rezultat je določen s tradicijo kolektivnih predstav in ciljev, racionalen v nekem nadindividualnem smislu). Če pustimo ob strani to razpravo, čeprav je še kako povezana z Webrovo »desnico« in »levico«, lahko rečemo, da je stalno izpuščanje in banaliziranje vrednostne dimenzije delovanja splošna značilnost teorije Webrove »desnice«. Individualni »akter« je dramska kategorija, na način antičnega teatra (Katunarić, 1986). Pravzaprav je individuum impersonalni nosilec vloge v paraničnih scenarijih družbene akcije, skupina pa »agent« družbe, ki stalno in monotono opominja na neizbežen tok usode. Ali so takšne teoretične konsekvence še daleč od konsekvenc političnega naokonzervativizma, politične »desnice«? Osebnostno, ne prej ne zdaj, ne vidim te stroge kavzalne in enosmerne zveze. Intelektualna »desnica« je, po mojem mnenju, pač **kulturni fenomen**, podrejen samoevaluaciji in četudi kartezijanskemu dvomu, kar jo ne prestando vleče stran od monoloških političnih polj.

Ob koncu tega poglavja je potrebno zabeležiti premik v novih gibanjih sistemske teorije, premik, ki bi ga prej označil za »noološkega« kot »teoretičnega«. Gre za uvajanje nove kategorije (pod)sistema v splošno shemo. To je kategorija »teličnih sistemov« (Münch, 1987). Pojem »telosa« ali »smisla« je

vpeljan na »mala vrata«, tj. na eklektični način, značilen za sistemsko teorijo. Gre za poskus, da bi se s sistemsko terminologijo opisale značilnosti sistema človeškega mišljenja kot takšnega. Temu pojmu se pripisuje »maksimalna zapletenost« in hkrati »minimalna stopnja kontingence (naključnosti)«. Z vidika teoretične strategije gre v aktualnih razpravah za poskus pariranja teoretični strategiji Webrove »levice«, katere predhodnik je danes Habermas s svojo teorijo komunikativne kompetence. Habermas daje največji pomen miselnemu snovanju družbenega delovanja, še posebej na področju političnega delovanja, medtem ko sistemska teorija (ponovno) dodaja in vzporedno integrira mišljenje kot aspekt kulturnega (pod)sistema z drugimi (pod)sistemi. Dejansko sistemska teoretična strategija dela tisto, kar dela tudi kritična: obe poskušata druga drugo obseči in vključiti v čim večjih možnih sintezah. Medtem je – vsaj kar zadeva sistemsko teorijo – »teža« osnovne orientacije odločilnejša. O »smislu je težko govoriti samo kot o formalno-regulativnem principu družbenega delovanja. Razkorak med kulturnimi in družbenimi, vrednostnimi in normativnimi aspekti delovanja, ni premoščen. Ali, ponavljamo, gre za razkorak v sami Webrovi teoriji, ki ga morda niti ni mogoče teoretično prevladati. Če je to možno z aktivističnimi in praktičnimi postulati Webrove »levice«, bomo videli v naslednjem poglavju.

Webrova »levica«

Eklatanten primer, pa tudi vzor Webrove »levice«, sta frankfurtska šola in kritična teorija družbe. Od Horkheimerja prek Marcuseja in Neumanna do Habermasa se razteza webrovska nit in niha v značilnih amplitudah: od teoretsko-praktičnega optimizma do teoretskega optimizma in praktičnega pesimizma, glede na osrednji koncept – problem – racionalnost reda dominacije. Najprej je Horkheimer, že v tridesetih letih, končal možno pot kritičnega mišljenja, naslonjenega na Webra. Pravzaprav je Horkheimer, kot tudi Parsons nekaj let pozneje, poskušal razložiti fenomen avtoritarnih obrazcev kulture s spojitvijo Webrovih in Freudovih premis. Nasprotni impulzi kulturnih procesov v odnosu na družbeni red ugašajo in se prevajajo v racionaliziran obrazec socializacije s ciljem sprejemanja ureditve dominacije, kar je korektna izpeljava iz Webrove koncepcije kulturne geneze gospodarskega in političnega reda. Psihološko kultura deluje skozi strukturo prepovedi v odnosu na nagonске impulze osebnosti, kar je freudovska koncepcija kulture. Do tu se Horkheimer in Parsons prekrivata, razlike so v glavnem terminološke. Zgodnji Horkheimer je poskušal napraviti korak dalje s tem, da je našel kritje za svoje kritično zavračanje ureditve dominacije, na eni strani v antinacistični koaliciji na Zahodu. Na drugi strani pa v rastočem vplivu intelektualne levice in njenem poskusu, da rehabilitira pojem individualnosti: ga izvleče iz liberalnega svetovnega nazora, v katerem je individuuum vnaprej pripravljen za množično družbo, in preoblikuje v luči bioloških in duhovnih potreb za avtonomijo. Zrel Horkeimer je odstopil od takšnih pričakovanj in ugotovil, da kritični odpor nima smisla, da so prevladale avtoritarne družbene težnje in da bi bilo treba, če je nadaljnji kritični odpor še smiseln, teorijo družbe postaviti na povsem nove temelje, na drugo stran Webra, Marxa in Freuda (prim. Horkheimer, 1972 in 1988).

Horkeimerjeva optimistično-pesimistična amplituda ni v celoti značilna za druge frankfurtovce, podobne oscilacije pa je mogoče najti pri Neumannu in Marcuseju. Neumann (1974) se je, po zgodnjih tridesetih, ko je izčrpal argumente »marksistične teorije države«, vrnil k Webru oziroma k preučeva-

nju odnosa med pravom in politiko, normativne družbene sfere in sfere družbene moči. Zdaj, izhajajoč iz Webrove obrazložitve pravne formalizacije kot izraza desubstancionalizacije pravnih norm, kar osvobaja prostor za krepitev upravno-birokratskega aparata, pojasnjuje porast nacizma v Nemčiji. Gre za obrat, s katerim politična moč postane temelj gospodarstva; mehanizem, identičen s tistim v stalinističnem režimu. Nacistična posebnost je le v načinu izpeljave tega preobrata in to s pomočjo množičnega gibanja. Takšna država odstranjuje načela meščanske pravne države in postaja »nedržava« (Unstaat).

To je tudi Neumannov teoretični finale. Pozneje, v povojni in hladnovojni klimi, razširja in pogloblja svoje preučevanje političnih diktatur in njihovih zaveznikov, množic. Hkrati zožuje svoj kritični fokus in ga približuje Webbru – pravzaprav je le korak stran. Priznava, da je Webrovo predavanje »Znanost kot poklic« še vedno nepresežen vzor za stališče, ki ga intelektualec lahko ali mora zavzeti v odnosu do politike. »Družba je preveč integrirana, sredstva komunikacije preveč pretanjena, instrumenti nadzora preveč razviti«, zaključuje Neumann.

Marcuse je prevzel Webra na način, značilen za radikalizirano kritično teorijo. Izhajal je iz Webrove teorije kapitalizma in pojma racionalnosti, ki ga je Weber znotraj te teorije vzpostavil, hkrati pa je to teorijo vzel za dokaz, da se je zahodna ideja uma izčrpala v kapitalistični racionalnosti (Marcuse, 1977). Enkrat racionalizirane in unificirane vrednostne premise reda, na poti od protestantskega samostanskega vrtnarja do kapitalističnega magnata, ustvarjajo totalitarni mehanizem, ki končno požira tudi teorijo, ki ga pojasnjuje. Radikalnejše od Webra, Marcuse vztraja, da je politična demokracija utelešenje ene in iste, tehnične racionalnosti, birokratske oblasti, s čimer se je razšel s Habermasom (kateremu je bila neidentičnost tehnične in politične racionalnosti teoretična »rešilna slamica«). Kje vidi Marcuse izhod iz totalitarizirane tehnice? Odgovor je dvoznačen, toda ne vedno prepričljiv: Marcusejev optimizem tudi oscilira. Prvič, izhod vidi v določeni notranji protislovnosti tehničnega razvoja, med drugim v osvobajanju delavcev od industrijskega dela. To je pravzaprav Marxova dialektična figura, ki govori o tem, da tehnološki razvoj industrije vodi k samoukinjanju industrijske eksploatacije, kar je preveč splošna in površna sodba. Drugič, to so antibirokratska in antikapitalistična družbeno gibanja v širokem razponu, od kalifornijskih univerz do vietnamskih kmetov. Toda tu je Marcusejeva diagnoza najoscilatornejša. V razmiku nekaj let se njegovi komentarji o aktualnih razmerah gibljejo od optimističnega »Eseja o osvoboditvi«, padajo v »Brodolomu nove levice« in se ponovno nekako dvigujejo v »Marksizmu in feminizmu«. Te oscilacije so značilne za radikalno krilo kritične teorije, namreč teorije, ki sama sebe namerno veže na (visoka in nizka) konjunktorna gibanja.

Končno so Habermasova dela tista, ki so na najeksplicitnejši in najbolj izdelan način vezana na Webrovo teorijo. Habermas je svojo teorijo pravzaprav na več načinov povezal z Webrom in sodobno sociološko teorijo, posebno sistemsko. Habermasovi ključni analitični pojmi so prevzeti iz Webra in ne bistveno modificirani. Pojem modernega družbenega sistema Habermas namreč utemeljuje na kategorijah instrumentalne racionalnosti: »monetarizaciji« in »birokratizaciji«. Metaforično, sistem opisuje kot »kolonizatorja« družbe, pravzaprav »sveta življenja«. »Svet življenja« je kategorija »ostanka« ali »presežka«, dobljena iz fenomenološke kritike pojma (družbene) realnosti (Habermas, 1981; 1982). To pomeni, da pojem družbenega sistema, izveden iz (Parsonsove) funkcionalistične revizije Webrove teorije moderne, ni totalitarren. Ne pokriva vsega polja interakcij in komunikacij.

Vtis je, da je Habermas recipiral Webra iz Parsonsa, kar bi mu »veberologiji« prav gotovo zamerili. Habermasove kritike Webrovega pojma družbe so zelo podobne njegovim kritikam Durheimovega in Spencerjevega pojma družbe. Predpostavlja, da Weber – kot tudi drugi klasiki – ni naredil nujnega reza glede na »postkonvencionalne« stopnje razvoja moralne zavesti in tudi samega pojma družbe. Parsons je sprevidel ta problem tako pri Webru kot pri Freudu, ko je načel vprašanje »kulturno – evaluacijskih aspektov« družbenega sistema, a problema ni razdelal.

Habermasov rez je pravzaprav bolj postulatoren kot epistemološki. Ko namreč opisuje normativne pogoje za doseganje konsenza na podlagi komunikativne kompetence soudeležencev, se vrača iz sfere normativizma v sfero evaluacije (»diskurzivna etika«), a ne tudi nazaj. Ključno vprašanje je: kako intelektualno »obogateni« politični diskurz, recimo diskurz tolerance, najprej zagotoviti in potem prenesti v vsakodnevno življenje? Kako derutinizirati zveze med ljudmi, kako odstraniti avtoritarne nazore vsakodnevnega življenja in pri tem ohraniti komunikativno naravo družbenega delovanja? Ob tem, ali se lahko iz povsem »kulturnega« dialoga zares odstrani zahteve po avtoritarnem nadvladanju udeleženca nad udeležencem? Tu preprosto manjka še ena optika pa tudi socialno – duhovna »klima«, da bi se dokazalo da komunikacijsko delovanje sodi v drugačno epistemološko kategorijo od sistemske, reificirane. Morda, ponovno poudarjam, to niti ni več **teoretični** problem niti v tradicionalnem niti v kritičnem smislu.

Torej Webrova »levica«, razen Marcuseja, bolj pogloblja neokantovsko dimenzijo Webrovega pojmovanja znanosti in družbe, kot ga poskuša prevesti na Marxovo **dialektično** – kritično pozicijo (kritika, ki bi imela svojega družbenega, »razrednega« zaveznika). Webrova »levica« preprosto rečeno ne sprejema popolnoma pesimističnih konsekvenc Webrove pozicije, še posebej ne konsekvenc, ki bi bile opravičilo za zavzemanje neokonzervativne pozicije v odnosu do razsvetljenstva in moderne politike. V zameno nudi Webrova »levica« malo, nejasen spoj intelektualnega optimizma in praktičnega pesimizma. Praktični pesimizem izhaja iz dejstva, da so družbene večine zaslužnjene z mehanizmi masifikacije in iracionalnega spodkopavanja demokratske legitimitete. A od kod izhaja intelektualni optimizem? To je treba pojasniti. Osebnost mi bolj ugaja stališče zrelega Horkheimerja, ki je nekje napisal, da je postal intelektualni pesimist, a je ostal praktični optimist. Če bi lahko bolje razumeli – a v tem delu tega ne moremo poskušati – bi lahko rekli: pač, narejen je korak dalje od Webra!

Sklep

Velik porast zanimanja za Webra danes, vključno z našim akademskim okoljem, kaže na paradoksalno črtò zorenja sodobne sociološke teorije, kot da dozoreva v »senci klasikov« (Alexander, 1987). Odkrivati Webra ali se vračati k njemu, nosi v sebi poseben smisel pomirjenja z mejami misli o družbi. Na Vzhodu je to razumljivo, glede na to, da je približevanje Webru logična reakcija na zapuščanje Marxa. Vizijo bodočnosti sta zamenjala trezna vizija preteklosti in sedanjosti ter določen občutek nemoči, da je Prihodnost mogoče ločiti kot kvalitativno novo kategorijo. To zadeva tudi zahodne misli. Menim, da je gibanje »postmoderne« ne le izraz zasičenosti in zavračanja starih velikih godot in njihovih klasifikacijskih shem, vključno s kardinalno shemo

Levice in Desnice, ampak tudi zavračanje pojma »novega« kot takega. Filozofsko je to očitna vrnitev k Nietzscheju in njegovi kritiki modernega svetovnega nazora kot »novinarske konstrukcije«, »treh M« (Moment, Mode, Meinungen), »embalaže«. Sociološko pa je to zanesljiva vrnitev k Webru in njegovi »ničli točki« intelektualnega zrenja. Iz intelektualnega razočaranja nad svetom nič več ne izhaja, razen novih fatalnih napak, religioznih iluzij in političnih avantur. A intelektualni izhodi so lahko samo variacije na to isto temo. Webrova »desnica« in »levica« nista demantirali te izhodiščne točke, ampak sta jo prav gotovo obogatili s sodobnejšimi izkustvi.

Prevedla Darka Podmenik

BIBLIOGRAFIJA

- Alexander, J. C.: »The Centrality of the Classics«, v: **Social Theory Today**. Ed. by A Giddens and J. Turner. Cambridge: Polity Press, 1987, str. 11–57.
- Bendix, R.: »Two Sociological Traditions«, v: **Scholarship and Partisanship**. Ed. by R. Bendix and G. Roth. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1971, str. 282–298.
- Bendix, R.: **Kings or People?** Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1978.
- Blažević, R.: **Politička vladavina**. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1988.
- Habermas, J.: **Theorie des kommunikativen Handelns**. Bd. 1, 2. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1981.
- Habermas, J.: **Problemi legitimacije u kasnom kapitalizmu**. Zagreb: Naprijed, 1982.
- Haralambos, M.: **Uvod u sociologiju**. Zagreb: Globus, 1989.
- Horkheimer, M.: **Gesellschaft im Übergang**. Frankfurt a. M.: Fischer, 1972.
- Horkheimer, M.: **Kritika instrumentalnog uma**. Zagreb: Globus, 1988.
- Katunarić, V.: »Sistem, Klasni sukobi i kriza«, v: **Suvremeno društvo i sociologija**. Ur. O. Čaldarović, J. Gardun in D. Sekulić. Zagreb: Globus, 1986, str. 86–101.
- Katunarić, V.: **Dioba društva**. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske, 1988.
- Luhmann, N.: **Teorija Sistema**. Zagreb: Globus, 1981.
- Luhmann, N.: **Soziale Systeme**. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1985.
- Marcus, G. E. in M. Fischer: »Kriza reprezentativnosti u humanističkim naukama«, **Oko**, br. 6, 22. ožujka 1990, str. 34.
- Marcuse, H.: **Kultura i društvo**. Beograd: BIGZ, 1977.
- Martindale, D.: **The Nature and Types of Sociological Theory**. Cambridge, Mass., 1960.
- Mitzman, A.: **The Iron Cage**. New York, Wiley: 1970.
- Münch, R.: »Parsonian Theory Today«, v: **Social Theory Today**, str. 116–155.
- Parsons, T.: **The Social System**. New York: Free Press, 1951.
- Parsons, T.: **The Systems of Modern Societies**. New Jersey: Prentice-Hall, 1971.
- Parsons, T. in sodelavci: **Teorije o društvu**. Prva in druga knjiga. Beograd: Vuk Karadžić, 1969.
- Roth, G.: »Introduction«, v: M. Weber, **Economy and Society**. Ed. by G. Roth and C. Wittich. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1978, str. XXVII–CVIII.
- Tiryakian, E. A.: »A Problem for the Sociology of Knowledge. The Mutual Unawareness of Emile Durkheim and Max Weber«, **Archives européennes de sociologie**, 7/1966, str. 330–336.
- Troeltsch, E.: **Der Historismus und seine Probleme**, Tübingen, 1922.
- Weber, M.: **Privreda i društvo**, 1 in 2. Beograd: Prosveta, 1978.
- Zaslavski, V.: **Neostaljinistička država**. Zagreb: Naprijed, 1985.